

УДК 340.11:165.742(477)

С. С. Чеботарьов

ГУМАНІЗМ ЯК ПРИНЦИП ПРАВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В сучасних умовах відбувається становлення, розвиток і вдосконалення національної правової системи України на основі затвердження загальнолюдських цінностей, забезпечення й охорони законних прав і свобод людини та громадянина. У сучасному суспільстві гостро стоїть питання про дотримання встановлених прав, прояв до людини поваги, захист її честі й гідності, оскільки основний сенс формування демократичного суспільства і розвитку правової держави полягає у створенні сприятливих умов для життя і всебічного розвитку кожного громадянина. У зв'язку з цим особливий науковий інтерес становить дослідження принципу гуманізму в праві.

Стан дослідження. У юридичній літературі проблемі гуманізму приділялося досить багато уваги. Гуманізм як принцип права отримав загальнотеоретичну розробку в працях А. М. Колодія, М. О. Момот, М. В. Костицького, С. П. Погребняка, Т. В. Панфілової та інших науковців.

Мета і завдання дослідження. Мета статті — дослідити гуманізм як складне та багатовимірне явище, розкрити його вихідні положення та зміст; охарактеризувати особливості розуміння цього основоположного принципу права України юридичною наукою та прояви принципу гуманізму в різних галузях права України.

Для досягнення поставленої мети є необхідним розв'язання таких завдань:

- дослідження існуючого поняття та розуміння принципу гуманізму;
- дослідження принципів функціонування правової системи України та визначення місця принципу гуманізму серед них.

Виклад основних положень. Основою розуміння гуманізму як правового принципу є розуміння гуманізму як філософської категорії. Так, в сучасній філософській літературі під гуманізмом (від лат. *humanus* — людський) розуміють систему світоглядних орієнтирів, центром яких є людина, її особистість, високе призначення і право на вільну самореалізацію. Гуманізм визначає вивільнення можливостей людини, є критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність — нормою стосунків між індивідами, етнічними й соціальними групами, державами [1, с. 134].

Гуманізм — багатозначне явище й представлене майже в десяти смислових значеннях: назва епохи Відродження та різноманітних культурних рухів, ідейних течій, напрямів суспільної думки; назва сфери теоретичного знання, яке віддає перевагу гуманітарним наукам; характеристика марксистського світогляду, пролетарської ідеології, соціалістичного способу життя; визначення моральних якостей особистості (людяності, доброти, милосердності, поваги тощо); найважливіший фактор всебічного розвитку особистості; виявлення особливого ставлення до людини як до найвищої цінності життя; назва практичної діяльності, яка спрямована на досягнення; — як принцип світогляду тощо [2].

У найбільш узагальненому виді гуманізм — це філософський, етичний і природно-правовий принцип, який надає людині статусу абсолютної цінності [3, с. 74]. В основі гуманізму лежить переконання у безмежності можливостей людини та її здібностей до вдосконалення, вимога свободи і захисту гідності особи, ідея про право людини на щастя.

На думку Т. В. Панфілової, принцип гуманізму розуміється як обумовлена історичною необхідністю система поглядів, в якій людина визнається окремою цінністю і самостійним суб'єктом своїх дій і яка відображає потреби суспільства в такій людині, а її розвиток за законами особистої діяльності вважається необхідною умовою розвитку суспільства [4, с. 72–73]. Тобто під гуманізмом визнають цінність людини як особистості, її право на виявлення та розвиток своїх здібностей, затвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин.

Таким чином, гуманізм має істотне філософське і практичне значення в науці і в суспільному житті. Особливе значення гуманізм має і для функціонування права, що обумовлює його трансформацію як найважливішого об'єкту юридичної науки.

У сучасних умовах актуалізується значення гуманізму як правового принципу.

Принцип гуманізму — один з найважливіших ціннісних характеристик цивілізованого суспільства, який визнає благо людини, її право на свободу, щастя, виявлення своїх здібностей критерієм прогресивності соціальних інститутів. Засади гуманізму властиві усім цивілізованим правовим системам. Вони розкривають одну з найважливіших ціннісних характеристик права. Право закріплює і реально гарантує природні і невід'ємні права і свободи кожної людини: право на життя, здоров'я, особисту свободу і безпеку, право на охорону своєї честі й гідності, захист від будь-якого несанкціонованого втручання в сферу особистого життя та інші права.

А. М. Колодій відносить принцип гуманізму до загальносоціальних принципів права, які акумулюють у собі витоки духовного життя суспільства, а принцип гуманізму права — до власне принципів права (суб'єктивного), оскільки останні прямо опосередковують і включають у свою органіку певну частину змісту загальносоціальних принципів, які мають вирішальне значення для правової системи [5, с. 38]. М. В. Костицький стверджує, що гуманізм в праві затверджує цінність людської особистості, людського існування, гідність, права, свободи кожної людини [6, с. 13].

На думку С. І. Улезько та М. Б. Смоленського, з визначення гуманізму витікають два аспекти розгляду цього принципу: перший з них полягає в забезпеченні безпеки членів суспільства від злочинних посягань, другий пов'язаний з гуманним відношенням до винних при реалізації норм, що передбачають відповідальність за вчинені ними злочинні діяння [7, с. 12].

Завдяки принципу гуманізму парадокс «співмірності» вирішується таким чином, щоб при захисті інтересів постраждалої сторони (наприклад, потерпілого) надати винному можливість, випробувавши страждання (в першу чергу,

морального характеру), виправитися, стати законослухняним членом суспільства [8, с. 25].

Гуманізм правових приписів виражається і в тому, що вони гарантують недоторканість особи: ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; кожна людина має право на захист, на справедливий і відкритий розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом; усі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу їх гідності тощо.

У своїх найкращих зразках право концентрується навколо людини, його цінностей та інтересів, забезпечує їх захист, створює умови для реалізації потенціалу людини, хоча й не гарантує результат цієї реалізації без її власних зусиль.

В цілому гуманізація — одна з основних сучасних тенденцій розвитку прав і свобод людини і громадянина. Ця тенденція пов'язується з визнанням особливого значення ідеї гідності людини, яка легітимує і визначає юридичний зміст таких стандартів, як свобода, рівність і справедливість, конституційні права людини.

Тенденція посилення в сучасному праві гуманістичної складової, на думку С. П. Погребняка, зв'язується з визнанням особливого значення ідеї гідності людини, яка легітимує такі стандарти, як свобода, рівність, справедливість, основоположні права людини, і визначає їх зміст. Вона ґрунтується на поширеному в моральній філософії твердженні, що самого лише принципу справедливості вже недостатньо для існування людського суспільства. Дуже важливо, щоб затвердився такий тип суспільних відносин, який підносить індивідів через акцентування уваги на їх особливостях, унікальності, що є важливим й для інших [9, с. 35].

Гідність людини розглядається як провідний гуманістичний концепт, як «архімедова точка опори» сучасного західного права і сучасної конституційної держави, що ґрунтується на кантівському вченні про моральну автономію особи. Це знайшло втілення в Загальній декларації прав людини 1948 року. Ця ідея втілена в задекларованих в Конституції України загальних принципах. Так, відповідно до ст. 3, людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Саме ця конституційна норма справедливо розглядається як юридичний фундамент гуманістичного спрямування розвитку суспільного та державного життя в Україні [10, с. 2].

Конституція встановлює, що права і свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими, вони визначають сенс, зміст і застосування законів, діяльність законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування. Права і свободи забезпечуються правосуддям. У розділі другому Конституції — «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина» надано перелік таких прав, як заборона тортур і насильства, жорстокого поводження, охорона честі й гіднос-

ті особи державою, право на свободу і особисту недоторканість та ін. Також Україна проголошується соціальною державою, що означає для неї обов'язок створювати умови для гідного життя і вільного розвитку людини.

Оптимальною формою втілення і захисту гідності особи, її індивідуальності та неповторності, як стверджує С. П. Погребняк, є інститут невід'ємних і невідчужуваних прав людини. Саме в його рамках забезпечується реалізація принципу гідності людини, громадян з об'єктів впливу перетворення на активно діючих суб'єктів. Не випадковим є те, що багато конституцій починаються текстами, які містять юридичні норми про права людини. У них стверджується, що держава бере свій початок в людині і знаходить виправдання своєму існуванню тією мірою, в якій вона задовольняє існуючі потреби людей [9, с. 36].

Гуманізм знаходить безпосереднє втілення в усіх галузях права України, тим самим гарантуючи права і свободи людини і громадянина. Усе це дає підстави вважати гуманізм невід'ємним, основоположним принципом права.

На думку В. Васецького, принцип гуманізму — це конституційний принцип, який знайшов вираження в Конституції України. Він закріплений на міжнародному рівні, зокрема в Загальній декларації прав людини і Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та в інших міжнародно-правових актах. Принцип гуманізму задекларований не лише на рівні Конституції України. Він пронизує усю правову систему України і правову систему будь-якої цивілізованої держави світу [11, с. 169].

Як зазначає П. М. Рабінович, однією з визначальних рис Конституції України є її гуманістична спрямованість. Виявляється це, зокрема, в тому, що, по-перше, найбільша частина статей Основного Закону присвячена саме правам і свободам людини і громадянина; по-друге, він закріплює ряд таких прав і свобод, яких не було в жодному з попередніх українських конституційних актів; і нарешті, по-третє, конституційні положення з цих питань по сенсу співпадають з положеннями, зафіксованими у фундаментальних міжнародно-правових актах з цієї проблеми — Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших [12, с. 92].

Як відзначається в наукових дослідженнях, держава з усіма своїми владними органами повинна стати головним гарантом забезпечення прав, свобод і обов'язків людини. В той же час вона сама повинна реформуватися, виходячи з того, що розбудову правової держави необхідно починати із забезпечення цих прав, свобод і обов'язків, тому що останні є складовою загальносоціального принципу гуманізму. Гуманізм — це принцип, згідно з яким вищою цінністю є самоцінність кожної людини в сукупності з її невід'ємними правами. Його складовими є доброта, милосердя, співчуття, співпереживання, увага до людини, прагнення допомогти їй зайняти гідне місце в житті, позбавитися від усього негативного [13, с. 208].

Принцип гуманізму також яскраво проявляється і в галузях права «кримінального циклу», передусім — в кримінальному праві, оскільки саме кри-

мінальний закон, забезпечуючи завдання, що стоять перед ним, не повинен порушувати права, свободи і законні інтереси громадян.

Гуманізм як принцип призначення покарання втілено у відповідних статтях Кримінального кодексу України. У цьому кодексі підкреслено, що покарання не має на меті нанести фізичних страждань або принизити людську гідність. Так, скасовані такі види покарань, як заслання і вислання; визнана неконституційною смертна кара тощо. Не визначаються покаранням примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, примусові заходи виховного характеру.

Згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України, кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбуття покарань ґрунтуються на принципах законності, справедливості, гуманізму, демократизму, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правомірної поведінки, поєднання покарання з виправною дією та ін. Головною метою є захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, а також попередження катування і нелюдського або принижуючого гідність поводження із засудженими. Як відмічає В. М. Дрьомін, «кримінально-виконавче законодавство, як самостійна галузь права, яка ґрунтується на Конституції України, принципах законності, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, індивідуалізації виконання покарань, покликане якісно змінити пенітенціарну практику і уявлення суспільства про місця позбавлення волі, які повинні стати не каральними установами, а виправними» [14, с. 308].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. В сучасній юридичній науці гуманізм інтерпретується як ціннісний принцип світоглядного характеру і одночасно як засадничого принципу права, що відображає відношення до людини як найвищої соціальної цінності. Гуманістичні основи українського права в сучасних умовах проявляються через правове регулювання різних сфер суспільних відносин різними галузями права.

Література

1. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голов. ред.). — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
2. Назаренко Г. І. Аналіз основних дефініцій понять «гуманізм», «гуманність», «гуманізація» щодо гуманізації післядипломної педагогічної освіти / Г. І. Назаренко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. — 2011. — № 952.
3. Бачинія В. А. Філософія права : словник / [Бачинія В. А., Журавський В. С., Панов М. І.]. — К. : Ін Юре, 2003. — 407 с.
4. Панфилова Т. В. Понятие гуманизма и проблема его развития / Т. В. Панфилова // Гуманизм на рубеже тысячелетий : сб. ст. — М., 1997. — С. 72—80.
5. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 208 с.
6. Костицький М. В. Гуманізм права як прояв вищих (космічних) законів у суспільстві / М. В. Костицький // Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В. В. Копейчикова) : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. — К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. — С. 13—15.

7. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (с постановками материалов и судебной практикой) / отв. ред. С. И. Улезько, М. Б. Смоленский. — Ростов-на-Дону : МарТ, 2002.
8. Момот М. О. Діалектика справедливості та гуманізму в правотворчості / М. О. Момот // Право і суспільство. — 2010. — № 3. — С. 24–29.
9. Погребняк С. П. Втілення принципу гуманізму в праві / С. П. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. — 2007. — № 1. — С. 33–42.
10. Калінічева Г. Європейський цивілізаційний вимір розбудови громадянського суспільства в Україні / Г. Калінічева // Віче. — 2010. — № 22. — С. 2–4.
11. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / [О. В. Зайчук, В. С. Журавський, Н. М. Оніщенко та ін.]; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. — К. : Юридична думка, 2007. — 424 с.
12. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хаврюк. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.
13. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підруч. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. — К. : Правова єдність, 2008. — 350 с.
14. Дрёмин В. Н. Конституционные основы уголовно-исполнительного законодательства / В. Н. Дрёмин // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція : матеріали міжн. наук.-практ. конф., (м. Одеса, жовт., 2000 р.). — О., 2001. — С. 303–308.

Анотація

Чеботарьов С. С. Гуманізм як принцип права України. — Стаття.

У статті принцип гуманізму розглянуто як філософську категорію та як один з найважливіших принципів права України. Наведено різні точки зору на особливості розуміння змісту цього принципу юридичною наукою. Проаналізовано прояви принципу гуманізму в різних галузях права України.

Ключові слова: гуманізм, принцип гуманізму, принципи права, гуманізація права, забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Аннотация

Чеботарев С. С. Гуманизм как принцип права Украины. — Статья.

В статье принцип гуманизма рассмотрен как философская категория и как один из важнейших принципов права Украины. Приведены различные точки зрения на особенности понимания смысла этого принципа юридической наукой. Проанализированы проявления принципа гуманизма в различных отраслях права Украины.

Ключевые слова: гуманизм, принцип гуманизма, принципы права, гуманизация права, обеспечение прав и свобод человека и гражданина.

Summary

Chebotarev S. S. Humanism as a principle of Ukrainian law. — Article.

The article discussed the principle of humanism as a philosophical category and as one of the most important principles of law in Ukraine. The different points of view on the particular understanding of the meaning of this principle of legal science were taken into account. The manifestations of the principle of humanism in the various branches of law in Ukraine were analyzed.

Keywords: humanism, the principle of humanity, the principles of law, humanization of law, the rights and freedoms of human and citizen.